

Kurš redzējis vārnu? Stāsti aiz un šaipus kadra

Saruna ar Māri Maskalānu un Edmundu Račinski

“Kurš redzējis vārnu?”,
Vides filmu studija 2004.
Režisors, scenārija autors un
operators – Māris Maskalāns.
Teksts – Edmunds Račinskis.

Kāpēc zaļā?

No filmas: Nav svarīgi, ka zaļās vārnas nav zaļas, bet gan zilās – un arī tas, ka viņas nemaz nav vārnas...

2004. gadā pabeigtā filma par zaļo vārnu tika uzņemta 2001.–2003. gadā, taču varētu pieņemt, ka viss sākās 1998. gadā, kad LOB izvēlējās zaļo vārnu par Gada putnu. Tobrīd tā jau bija izzudusi vairākās Eiropas valstīs un kļuvusi ļoti reta arī Latvijā. Gada putna projekta pieteikumā (“Putni dabā” 8.1: 1–7) kā galvenais zaļo vārnu izzušanas iemesls minēta dzīvesvides degradācija. Tomēr ne katra Gada putna akcija pāraug ilgstošā sugas aizsardzības projektā un ne par katru Gada putnu top filma. Filmas autoram Mārim Maskalānam, kas 1998. gadā ne vien filmēja putnus, bet arī (un galvenokārt) darbojās LOB projektos, “vārnas gada” priekšvēsture ir vēl senāka.

Māris: Pirmoreiz zaļo vārnu redzēju, kad man bija mazāk par desmit gadiem. Tas bija Jēkabpils rajonā, man parādīja – re, kur zaļā vārna! Divus gadus viņa tur dzīvoja, bet pēc tam nākamajos desmit gados es viņu tajā vietā vairs nekad neredzēju. Tātad viens bija tas, ka biju viņu redzējis izzūdām pašā acu priekšā. Otrs – zaļā vārna man vienmēr šķitusi mazliet mistiska. Cik vēlāk, pa Garkalnes šoseju braucot, viņu gadijās redzēt, vienmēr – tikai uz īsu mirkli, un saules gaismā viņa izskatījās ļoti neparasta, eksotiska. Strādājot LOB, interese par zaļo vārnu vēl pieauga, jo man bija radusies vēlme

viņu uzfilmēt. Parunājot ar Māri Strazdu, Aivaru Petriņu un citiem ornitologiem, bijām nākuši pie secinājuma, ka zaļo vārnu palicis ļoti maz. Laikā, kad bija jāizvēlas 1998. gada putns, zaļā vārna man bija vistuvākais no visiem putniem. Mana interese zaļo vārnu filmēt un Gada putns labi salimējās kopā.

Putnu tuvplānu uzņemšanai vislabāk piemēroto kameras teleobjektīvu Māris saņēma tikai 2003. gadā. Tomēr pirmais Māra filmētais zaļo vārnu sižets televīzijas raidījumā “Vides fakti” parādījās jau 2001. gadā, un “vārnas meklēšanu” Māris bija sācis jau 1996.–1997. gadā.

Māris: Kad kopā ar Ēriku Dreibantu braucām uz Garkalni, tur bija zināmi divi punkti, kur zaļās vārnas sēž uz vadiem šosejas malā un dzelzceļmalā. Posāmies nopietnā ekspedīcijā – ekipējušies ar teltīm, pilna mugursoma ar saušiņiem, termoss lidzi. Aizbraucām, nosēdāmies šosejas malā, izvilcām savas maizītes, termosu – tagad gaidīsim vārnu. No sākuma vērosim, tad bridīsim un maldīsimies, meklēsim vārnas ligzdu... 15 minūtes tur pasēdējām un dzirdam – kaut kas mežā čiepst. Pasmējāmie: zaļās vārnas ligzda – nē, tā tas nevar būt! Bet pēc brīža atkal tur čiepst. Iegājām mežā, piegājām pie pirmā dobumainā koka, un no tā arī izlidoja vārna. Gandrīz vai vilšanās – tik rets putns, bet tik viegli atrodams. Mūsu vizija bija, ka būs ilgi jābrien pa mežu – nosvīdis un līdz asinīm noskrāpējies tu līdz izmisumam meklē zaļās vārnas ligzdu. Uzskatījām, ka mums nejauši paveicies. Aizgājām uz dzelzceļa malu – līdzīga situācija: pēc stundas bijām atraduši arī otru ligzdu. Tas mums bija pārsteigums – ka izrādījās tik ļoti vienkārši.

Gada putna akcijas rezultāti apstiprināja, ka zaļā vārna koncentrējas vairs tikai dažās vietās Latvijā, to skaitā Garkalnes apkārtnē un Rēzeknes rajonā Latgalē. To vietu skaits, kurās novērota zaļā vārna, tagad bija uz pusi mazāks nekā pirms 15 gadiem pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta laikā. 1999. gadā LOB sāka projektu “Zaļā vārna”, kura vadīšanu uzņēmas Edmunds Račinskis.

Edmunds: Kad zaļo vārnu redzēju pirmo reizi, tā man bija tikai viena no vairāk nekā 300 Latvijas putnu sugām. Kad vilcienā atgriezāties no zivju dzeņišu izpētes brauciena, Krievupes stacijas tuvumā uz vadiem ieraudzīju zaļo vārnu un draugiem sacīju – es zaļās vārnas jau nu gan nekad nepētišu. Nezinu, kāpēc toreiz tā teicu, bet tam bija lemts nepiepildīties.

Lappuses grāmatā, kadri filmā

No filmas: Visā tajā stāstā par to, kāpēc zaļo vārnu ir mazāk, kur viņas ir palikušas, kādi ir viņu izmiršanas iemesli... Tas ir tāds bezgalīgais stāsts. Katru dienu nāk klāt kādas jaunas ziņas, kāds jauns pavērsiens, un šī ir viena lappuse grāmatā par to...

Māris: Tagad varbūt gribētos, lai, no slēpņiem filmējot, būtu pavadīts vairāk laika. Taču mazāk filmēšanas noteica ne vien nogurums, citi darbi vai vēl citreiz kameras trūkums, bet arī – nevēlēšanās putniem sagādāt pārāk lielu traucējumu pie ligzdām. Salīdzinājumā ar ziriņiem (VFS filma "Jumta likums", 2001), kas Preses nama jumta kolonijā grozījās pastāvīgi, zaļā vārna izrādījās daudz bailīgāks, uzmanīgāks putns. Sākumā ilgi neiznāca nofilmēt istus zaļās vārnas tuvplānus. Viens no pirmajiem veiksmīgajiem tuvplāniem bija kadrs, kad zaļā vārna pārknābj gliemezi. Tā arī bija pati pirmā reize, kad vārna parādījās tādā cienījamā attālumā no manis. Bet visvairāk gandarījuma sagādāja isā, filmā varbūt pat isti nepamanāmā epizode, kad jaunais putns izlido no būra. Pats par sevi šis kadrs vizuāli nav nekāds, bet, cik zinu, mazuli no būra izlido tikai vienreiz. Tobrid domāju un arī tagad uzskatu, ka tas ir veiksmīgs kadrs. Tur nekāda meistarība nevar palīdzēt – vienkārši jābūt klāt tajā brīdī.

Edmunds: Filmēšana lielā mērā ietekmēja

ne tik daudz pašas vārnas, bet mani – to, kā es domāju un rīkojos, – un tādējādi "stūma" projekta darbību. Filmētāja novērojumi bija viens no stimuliem, kas lika problēmas apsvērt no cita viedokļa. Tāpat – arī jautājumi, ko Māris man uzdeva, – tas bija labā nozīmē ļoti provocējoši. Piemēram, Māris filmējot pie vairākiem būriem bija ievērojis vārnas ar gredzeniem. Viena no tām ir filmā – vārna, kuru mēs mēģinājām noķert, bet neizdevās. Tā ietekmē es vēlāk sāku gredzenot mazulus ar krāsainiem gredzeniem. Ceru šogad kādu no apgredzenotajiem mazuliem redzēt Garkalnē un atpazīt līdz konkrētam indivīdam (*sk. 6. lpp.*). Tas agrāk nebija iespējams. Un sugas ekoloģijas izpratnē palīdzēt var pat nejauši novērota epizode. Tāds bija, teiksim, zaļo vārnu un meža baložu konflikts, ko novēroja Aivars Petriņš (*sk. 11.–15. lpp.*) no slēpņa uz torniša, kuru viņš uzbūvēja filmas vajadzībām. Par šādu zaļās vārnas uzvedību sākumā nebija zināms; iepriekš pat bijām pieņēmuši, ka viens no zaļo vārnu ligzdvieta trūkuma iemesliem varētu būt konkurence ar citām sugām, arī ar meža balodi.

Māris: Bez mijiedarbības vispār ir grūti iztikēt. Es savukārt brīžiem biju sajūsmā par to, ko Edmunds stāsta, uz maniem jautājumiem atbildot vai vienkārši braucot kopā un runājot. Man bija vienlīdz interesanti abi objekti – Edmunds, pētnieks,

Māris Maskalāns filmē zaļvārnēnus gredzenošanas laikā. Foto: Edmunds Račinskis

nebija mazāk interesants par zaļo vārnu. Varēja jau taisīt arī kaut kādu absolūtu mākslas filmu, un gan jau pierunātu Edmundu: tagad dari tā un dari šitā... Bet radās tāda filma, kāda tā tagad ir.

Filma varēja būt arī tikai par putnu. Taču tapis dokuments par brīdi, kurā suga bijusi tuvu izzušanai – par vārnu meklēšanu, par neatrašanu un atrašanu, par vietām, kurās tā jau zudusi, un pēdējo saliņu, kurā tā vēl ir, un par mēģinājumiem šo sugu Latvijā saglabāt. Edmunds vārdiem – “filmējums platleņķi” ir viena no filmas vērtībām, īpaši – Latgales ainās. Māris piebilst, ka tas, ka filmā būs Latgales epizode ar savu dzīvi, kļuvis skaidrs tikai otrajā filmēšanas braucienā Latgalē.

Pavasaris bez vārnām?

No filmas: Zaļajām vārnām pēdējā laikā vairs nav pa ceļam ar cilvēku. Vispirms viņām nepatika sociālisms ar tā laika intensīvo lauksaimniecību un meliorāciju, lielajiem laukiem un herbicīdiem, pesticīdiem. Pēc tam viņām nepatika neatkarības atgūšana ar lauksaimniecības bojāeju un pamestiem laukiem, izcirstiem mežiem. Un tagad, ja vēl kāda ir palikusi, tad tam atkal nepatiks kapitālisms ar kārtējo lauksaimniecības intensificēšanos...

Edmunds: Tas, ka sarukušas populācijas likteni sāk raksturot atsevišķu ipatņu liktenis, mani vairāk uztrauca nekā interesēja. Pats par sevi tas ir ļoti zināms mazo populāciju fenomēns. Taču doma, ka zaļās vārnu kuru katru brīdi var izzust, aktivizēja. 1999. gada aprīlī mēs Garkalnē jau izlikām pirmos 20 būrus. Mana iepazīšanās ar zaļo vārnu ir bijusi lēna, bet apjaušma par situācijas trauslumu, par beigu tuvošanos bija impulss rīkoties. Beigu tuvums kā sava veida intensitāte.

No filmas: Tā ir savā ziņā unikāla situācija no zinātniskā viedokļa – redzēt tieši to salīdzinoši īso brīdi, kad suga izmirst kādā teritorijā. Tas ir ļoti īpašs gadījums.

Edmunds: Pirmkārt, man negribas, ka zaļās vārnu stāsts beigtos. Otrkārt, uz jautājumiem, kas mani nodarbina, es arvien neesmu atradis tik vienkāršas atbildes, cik vienkāršas tās vēlētos. Ir atsevišķi piemēri ar citām izzūdošajām sugām, kur atbildes ir pārsteidzoši vienkāršas un skaidras, kā ar albatrosiem, kurus apdraud galvenokārt piezveja. Taču zaļajai vārnai dzīve ir

tik atšķirīgā kvalitātē sarežģīta, ka vienkāršu atbildi nav. Vienubrid šķiet, ka galvenais faktors ir skaidrs – trūkst dabumu. Nākamajā brīdī atrodu, ka citā Latvijas vietā, izrādās, barības avots tomēr varētu būt svarīgāks. Tad es saprotu, ka, protams, svarīgi ir abi faktori un tie kombinējas, vietām pārsvarā ir viens, vietām – otrs, vietām vēl trešais, ceturtais. Tā ir normāla situācija populāciju dinamikā, bet savā ziņā arī mazliet vilšanās.

Pēdējais bastions

No filmas: Pēdējā stabilā zaļo vārnu ligzdošanas vieta Latvijā ir vairs tikai Garkalnes mežos. Vēl nesen tā bija pilnīgi slepena un ierindas cilvēkiem nepieejama vieta. Pirms apmēram desmit gadiem padomju armija to beidza apsargāt un pameta. Tagad šī ir īpaša vieta.

Edmunds: “Pēdējais bastions” Garkalnē nebija nejausība. Pēc pirmā Latvijas ligzdojošo putnu atlanta, kura rezultāti mainīja priekšstatus par vairāku sugu sastopamību, 1985. gadā sākās papildziņu reģistrēšana par zaļo vārnu novērojumu vietām, un jau tolaik liela daļa ziņu nāca no Pierīgas sausajiem mežiem. Te bija plašāks rajons, kur suga vēl bija lielākā blīvumā nekā citur un acimredzami šeit arī saglabājās ilgāk. Bet filmā redzamā bijušās municijas noliktavas teritorija kā vēl viena zaļo vārnu ligzdošanas vieta Garkalnē atklājas ne uzreiz. Tur pirmoreiz iebrūcām, kad vietējais mežzinis jau pēc “vārnu gada” mums teica, ka arī tur vēl ir zaļās vārns.

Zaļās vārnu projektā aizritējuši jau seši gadi, un šie putni Latvijā joprojām ir. Turpinās pētījumi, kas ļauj atvērt jaunas lappuses šīs sugas ekoloģijas izpratnē. Krāsainie gredzeni palīdzēs iegūt datus, kādi agrāk nebija pieejami. Būriņu izlikšana, ikgadēja kontrole un kopšana nodrošinājusi, ka zaļajām vārnām to Latvijas populācijas pēdējās saliņās nepietrūkst ligzdošanas vietas. Garkalnē izveidoti vispirms vairāki mikroliegumi ligzdu teritorijās, tad 2004. gadā nodibināts liegums “Garkalnes meži”, visa pēdējā bastiona aizsardzībai. Bet pēdējās saliņas trauslums nav zudis.

Edmunds: Apbūve bija sākotnēji negaidīts pavērsiens. Pirmie trīs projekta gadi šajā ziņā bija bez bažām. Viss mainījās pēdējos gados, kad izrādījās, ka bāzes teritorija varētu nevis saglabāties kā idillisks postpadomju parkveida mežiņš

Edmunds Račinskis kontrolē zaļajām vārnām izliktos būrus bijušajā armijas teritorijā Garkalnē. *Kadrs no filmas*

ar militāriem elementiem, bet pārtapt ciematā... Garkalnes apkārtnē atklājies daudz jaunu, plašu, brīvu, pievilcīgu apbūves vietu, kas turklāt ir tik tuvu Rīgai.

Māris: Kamēr nemainīsies cilvēku domāšana, attieksme pret dabu, šajā gadījumā – pret šo Garkalnes teritoriju – tas būs lielākais zaļo vārnu apdraudējums Latvijā. Tieši cilvēku attieksme. Kamēr privātīpašuma intereses būs svarīgākas par

dabas aizsardzības problēmām, kamēr nemainīsies prioritātes, tikmēr būs iespējami zaudējumi.

Edmunds: Zaļā vārna neligzdos ne ciematā, ne pilsētā, Āgenskalnā vai Purvciemā. Tās vieta nav tieši blakus cilvēkam. Zaļā vārna var ligzdot pie viensētām, kur apkārt ir plaši lauki un meži. Pirmie cilvēku radītie traucējumi Garkalnē, iespējams, jau ir bijuši dažu ligzdvietu pamešanas faktors.

No filmas: Garkalne ir lielākā zināmā zaļo vārnu atradne ne tikai Latvijā, bet arī Baltijas valstīs vispār. 10–15 pāru lielākajā atradnē – tas ir nieks salīdzinājumā ar tiem tūkstošiem, kas te kādreiz dzīvoja.

Stāsts par Latviju, kādā vēl pirms 50 gadiem ligzdoja tūkstoši zaļo vārnu, būs zudis reizē ar paaudzēm, kas to vēl pieredzējušas savām acīm. Dabai 50 gadu ir ļoti īss laiks, bet pāris gadu šā gadsimta sākumā, kas fiksēti filmā (un mums vienmēr, uz ekrāna, paliks) – viens mirklis. Stāstā par zaļo vārnu nav it nekā jauna – tā ir tikai viena no daudzām sugām, kam draud izzušana vidē, kuru arvien straujāk pārmaina cilvēks.

Sagatavojusi ELĪNA GULBE

Zaļā vārna *Coracias garrulus*. Foto: Mati Kose / Eesti Ornitoloogiaübing